

Інформації

Степан ПАВЛЮК

УНІКАЛЬНИЙ ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОСТІ В СЛОВАЧЧИНІ

Історична доля лемків як етнографічної групи українського народу, який зберіг свою предковичну українськість ще з часів Київської Русі (що було вже очевидним), — а ще до того часу протоукраїнські племена заселили верховини і долини Карпатських гір, — склалася драматично. Українські горяни, будучи сусідами неспокійних сусідів-угорців, поляків, словаків, зуміли зберегти своє українське ество, хоч були підкорені ними. Таке враження, що працював фактор пружини, — чим більше тиску, тим більше відпруження. Скільки б чужоземні правителі не силкувалися цілковито підпорядкувати незламних верховинців своїй політиці та ідеології, — їм це не вдавалося. Природна народна опірність (пасіонарність, за Гумільовим) ставала чимраз дужчою і усвідомленою свого походження. Яскравість лемківської побутової культури збереглася і до сьогодні.

Найбільшою небезпекою для існування колоритних національних осередків у іноетнічному середовищі в сучасну епоху склав глобалізаційний процес із його загрозливою уніфікацією способу життя. Чи не єдиними рятівниками набутих народних цінностей стали одержимі особистості, зокрема в ситуації лемків, що у своїй більшості опинилися як національна меншина українців у межах державного кордону нинішньої Словацької Республіки як її громадяни. Таких культурних і громадських особистостей, на щастя, було чимало. Вони своєю громадянською поставою і позицією декларували і домагалися прав від уряду на забезпечення, на рівні міжнародних гуманістичних вимог, всього соціального, культурного, політичного спектру, щоб зберегти етнічну ідентичність з усім ціннісним етнокультурним набутком. Сьогоднішня словацька Пряшівщина, здавна заселена лемками, ще з чехословацького історичного часу була активно підтримана на створення умов для українського етнічного самозбереження, з розгалуженою мережею освітніх закладів, музеїв, віросповідання з культовими спорудами тощо.

Одним із вагомих об'єктів лемківської культури є Музей української культури, створений 60 років тому, у 1956 році, нині відомий як Музей у Свиднику. Насправді Музей виявився дієвим центром піклування за предковичними традиціями лемків у всіх сферах їхнього життя. Із належним завзяттям мешканці лемківських сіл, що опинилися в межах державного кордону Чехословаччини, кращими пам'ятками побутової культури, знаряддям зі сфери місцевої господарки поповнювали музейні фонди, з яких

вибудували прекрасну музейну експозицію. Тодішній уряд намагався сприяти у створенні культурницької інституції, яка стала відомим осередком не тільки дбайливого ставлення до традиційної культури лемків, але й склався як вагомий науковий центр, який системно, академічно здійснює дослідницьку практику, що реалізувалося у численних авторських монографіях, наукових збірниках, статтях, публіцистичних матеріалах, музейних путівниках, радіо- і телепередачах. Небувалий успіх Музею української культури в Свиднику, до складу якого входять ще два музеї — Музей народної архітектури лемків (українців-русинів) Східної Словаччини та Музей-картинна галерея чудового лемківського художника Дезидерія Милого, — організували керівники-засновники, але розквіт цього культурно-освітнього осередку припав на кількадесятилітнє (30 років) директорування талановитого вченого, доктора історичних наук Мирослава Сополіги, з-під пера якого вийшли друком понад 30 (!) монографій і книжкових видань, а також понад 1500 публікацій. Вражає!

З нагоди 60-річного ювілею Музею української культури у Свиднику була організована міжнародна конференція «Українці в історії та культурі Карпат», яка відбулась 8—9 квітня 2016 р. за участю вчених Словаччини, Чехії, України, Польщі, Сербії.

Виголошені доповіді охопили значний спектр питань, не тільки тих, які стосуються культури музейництва, але й тих, які пов'язані з функціонуванням національних меншин — з особливою увагою до української, виходячи з історичного факту, що українці (у Словаччині українці мають локальний етнонім — «українці-русини», або «русини») проживають на своїй етнічно-історичній (батьківській) землі і їм не стосується таке поняття як діаспора. Якраз цій науковій проблемі була присвячена доповідь академіка НАН України, директора Інституту народознавства НАН України Степана Павлюка «Методологічні підходи до вивчення етнокультурних процесів у масиві українського порубіжжя та тенденції сучасного міграційного руху».

Новітній епос розвитку людства властиві декілька тенденцій, і однією з них є етнічна ідентифікація народів світу через сферу поглибленого пізнання свого походження, своєї етнічної історії, культури, створених цінностей тощо. Прискіплива увага помітна до з'ясування усіх різноманітних обставин способу жит-

В кабінеті директора Свидницького музею доктора історичних наук Мирослава Сополіги (Словаччина) академік НАН України Степан Павлюк (Україна)

Зліва направо: академік НАН України Степан Павлюк, доктор історичних наук Леся Мушкетик, іноземний академік НАН України Микола Мушинка з дружиною Магдою

тя різних етнічних форматів — від етносу до окремого носія етнічного (етнофора). Власне сучасні глобалізаційні тенденції підштовхнули народи до своєрідного національного ренесансу, не стільки у відтворенні і поверненні до етнічної традиційності, як до максимально вичерпного вивчення традиційної минувшини цілого етносу та його частин, які опинилися внаслідок різних історико-політичних, соціальних обставин поза межами етнічної території, в іноетнічному середовищі, відомих як етнічна діаспора.

У сучасній етнологічній науці появилось таке уточнююче поняття, як етнічне зарубіжжя — тобто споконвічно освоєна й обжита територія певним етносом, що за окремих історичних обставин, переважно внаслідок загарбницьких воєн або політичних маніпуляцій, опиняється в територіальних межах су-

Професор Павел Мешган (Словаччина) виголошує доповідь

Професор Юра Лангер (Чеська Республіка) виголошує доповідь

сідньої держави чи держав. Це частина історико-етнічної території, штучно відокремлена від основного етнічного ядра, на якій залишились пам'ятки етнічної культури, побуту, традицій та ін.

Це один вагомий фактор спонукає звернути увагу на проблему історичних і сучасних етнотрансформаційних процесів у порубіжних українських територіях, своєрідністю політичної історії українців у контексті політичної історії сусідніх народів, внаслідок чого відбувалася корекція, визначення споконвічних етнічно освоєних земель. Насамперед, контактні міжетнічні масиви мають особливе навантаження у фільтруванні і синтезуванні іноетнічної традиційності. Саме у цьому контактному масиві відбувається первинна апробація тих чи інших іноетнічних явищ, проходить процес адаптації і, врешті, засвоєння, залучення до загальноіснуючих традицій, або їх несприйняття. Тривала міжет-

нічна контактність виконувала важливу пізнавальну місію етнокультурної, побутової своєрідності сусідніх народів. Водночас ці території були барометром міждержавної політичної кон'юнктури, коли добросусідські відносини сприяли активному взаємопроникненню етнокультурних явищ, або сповільнялись при політичній загостреності взаємин, але ніколи цілковито не зупинялись. Динаміка іноетнічних взаємозв'язків у порубіжжі корегується багатьма факторами, до яких, зокрема, належать: природно-ландшафтні, етнічні, мовні, культурні, релігійні, суспільно-політичні тощо.

Українці за своє історичне буття заселили і освоїли близько 900 тис. км² ніким до того не зайнятих земель. Це чи не єдиний європейський народ, який не зазіхав на чужі території, не проводив загарбницькі війни, щоб підкорити своєму пануванню інший народ, його набутки.

Констатуємо виключно як факт, що українське етнічне зарубіжжя, яке становить близько 300 тис. км², стало частиною державних територій сусідніх держав. Характерно, що такий факт здебільшого цими державами визнається. Ще середньовічна Польща ніяк не приховувала, що червеньські землі, Перемишльщина були землями руськими (русинськими) тобто українськими, а вся Галичина визнавалась українським краєм, що не заперечується і сьогодні.

Практично без щонайменших зусиль на з'ясування історичних реалій етнічних порубіжних українських і російських, а також українських і білоруських земель було здійснено радянським урядом як політичне рішення у визначенні міжреспубліканських меж у 1925—1926 рр., внаслідок чого 228,6 тис. км² історично етнічних українських земель залишаться за Росією з населенням більше як 5 млн. чол., з-поміж яких було 66% українців.

Згідно з «Договором між Польською Республікою та СРСР про обмін ділянками державних кордонів» до Польської Республіки відійшли історико-етнічні українські землі площею близько 19,5 тис. км² (Надсяння, Лемківщина, західна частина Бойківщини, Холмщина, Підляшшя).

У межах державної території Республіки Білорусь розташовані історико-етнічні українські землі (Берестейщина) як наслідок імперської позиції радянської Росії в процесі безвідповідального влаштування кордонів між республіками СРСР. Радянський

уряд залишив за Румунією Південну Буковину як прадавню етнічну українську територію.

29 червня 1945 р. між Чехословаччиною та СРСР була укладена угода про вихід Закарпаття зі складу Чехословаччини і приєднання його до України. Частина ж української етнічної території, Пряшівщина (6 тис. км²), була залишена урядом СРСР у складі Чехословаччини.

З огляду історичної освоєності українцями земель, українське порубіжжя має таку характерну ознаку:

- історично етнічні території не збігаються із сучасним державним кордоном по всьому периметру кордону держави. Підкреслимо, однак, що немає жодних застережень щодо конституційності і визнаності як Україною, так і сусідніми державами сучасного державного кордону України;

- історично етнічні території, що через певні політичні обставини стали частинами сусідніх держав, виявилися живими лабораторіями різних етнічних процесів із різною динамікою їх тривання, внаслідок різнофакторних впливів.

На конференції з нагоди 60-річного ювілею Музею української культури у Свиднику 8—9 квітня 2016 р. професор із Братислави (Словаччина) Павло Мештан, генеральний директор Словацького народного музею (до складу якого входить і Музей української культури у Свиднику) у своїй ґрунтовній доповіді зупинився на питанні музейного представництва національних меншин у Словацькій Республіці, а професор із Чеської Республіки Юрій Лангер дав оцінку процесу обопільного культурного збагачення Європейського музейництва, вагомим національним змістом музеїв Східної Європи.

Відбулася науково зосереджена і розважна дискусія про так зване «русинство», яке з локального буття, лишень як місцева самоназва української етнографічної групи, що на Закарпатті, законсервувалась у цій місцевості. Вона має тяглість ще з часів Київської Русі, коли усі мешканці держави були «русичами», «русинами» чи «руськими». Сучасна етнічна назва «українці» появиться у XII ст., а поширилась уже на всю етнічну територію лише з XVI століття.

У доповідях Юрія Бачі (Словаччина), Любомира Белея (Україна), Юліана Томаша (Сербія) домінувала думка, що проблема «русинства» як окремого народу — ніщо інше як політичний проект московських агресивних геополітиків, метою якого було

Академік НАН України Степан Павлюк виголошує доповідь

Доктор Богдан Гальчак (Польща) виголошує доповідь

розколоти українську націю, хоч би порушити національний спокій і єдність. Серб Юліан Томаш риторично запитав: «Чому русини / русаки Воєводини і нині є частиною українського народу?»³, — і подав аргументовану науково обґрунтовану відповідь. На доведення українськості етнографічної групи лемків були наведені неспростовні лінгвістичні, діалектологічні, етнографічні, історичні, літературознавчі, мистецтвознавчі відомості — Йосиф Вархол (Словаччина), Зузана Ганудель (Словаччина), Мирослав Сополіга (Словаччина), Павло Федака (Україна), Ярослав Джоганик (Словаччина), Микола Мушинка (Словаччина), Леся Мушкетик (Україна), Світлана Пахомова (Україна) та багато інших.

Уважно була вислухана і сприйнята учасниками конференції доповідь Мирослава Сополіги, у якій йшлося про етнічні проблеми національних меншин у Східній Словаччині, де наголошувалось на необхідності етнічних спільнот бути більше уважними до

Дискусія професора Юри Лангера (Чеська Республіка) з академіком НАН України Степаном Павлюком

Підсумок конференції. Зліва направо: академік НАН України Степан Павлюк, доктор історичних наук Мирослав Сополига (Словаччина), іноземний академік НАН України Микола Мушинка, Ярослав Джоганик (Словаччина)

своїх батьківських традицій. Про традиції лемків, але у сфері народної архітектури, як вагомої компоненти етнічної самосвідомості, наголошував у своєму виступі Павло Федака (Україна).

Цікавою, глибокою і змістовною прозвучала болюча для українців тема про сумно відому операцію «Вісла» — з уст польського вченого і музеєзнавця Богдана Гальчака (Польща). Вчений підкреслив, що українське порубіжжя, беручи до уваги наукову і суспільну важливість проблеми, необхідно перевести її із епізодичного, фрагментарного дослідження у цілісну систему, врахувавши специфічність тематики. З цієї метою необхідно залучити цілу низку суміжних дисциплін, адже це предмет вивчення для істориків, мистецтвознавців, фольклористів, діалекто-

логів, філософів, соціологів, археологів, політологів, культурологів тощо.

Поглиблене вивчення сучасних етнокультурних процесів в Україні вимагає досліджень взаємодії, взаємовпливів з культурами інших народів, насамперед у районах порубіжжя. Це питання є актуальним як для науки, так і державної політики. Важливим є вивчення культур порубіжжя як на рівні теоретичного аналізу, так і в емпіричній площині, оскільки вони відображають проблеми, характерні для суспільних, політичних, економічних, культурних особливостей різних етнічних спільнот.

Соціокультурні процеси пограниччя дадуть змогу глибше дослідити проблеми етнокультурної ідентифікації і змін, які стосуються способу життя, поведінки, рівня залученості в певній культурі та суспільній структурі. Особливий науковий інтерес становлять питання суспільної ролі та значення культурних цінностей, механізмів функціонування культури в контексті трансформації культурних систем.

Йдеться не лише про час (діахронний розріз), але й простір (синхронний зріз), не тільки про предмет і носія — репрезентанта власної культури, але й оцінка її іноетнічним середовищем.

В умовах інтеграційних процесів важливим є ставлення етнофорів до свого історичного минулого і сучасних проявів та культурних інновацій. Не менш вагомим є питання як етнічної приналежності, так і «малої батьківщини». Тому важливим науковим завданням (з українського боку етнографам двох академічних інститутів, разом з колегами сусідніх держав) буде розпрацювати тематику, яка стосуватиметься історичних та сучасних аспектів етнокультурних процесів у контактних порубіжних масивах сусідніх з українцями народами і водночас національних меншин. До прикладу: фольклористи зможуть вивчати роль і місце усної словесності в духовному житті українців та представників інших народів, що проживають на порубіжних теренах. Важливо буде простежити генетичні корені успадкування традиції, яка, як виявляється, для українців дуже міцна, що у свій час підмітив німецький поет Фрідріх Боденштедт, який переклав збірку українських народних пісень німецькою мовою (1845): «Ні в якій іншій землі дерево народної поезії не дало таких величезних плодів, ніде дух народу не відбився так живо й світло в піснях, як в українців». Науково доцільно у нових дослідженнях

буде акцентувати увагу на висвітленні питань інтеграції фольклорних традицій і сучасної культури народів і національних меншин; вплив етнічного фольклору на іноетнічне середовище, в якому він функціонує: польському, білоруському, російському, молдовському.

Актуальними залишаються дослідження сучасного стану важливих з точки зору системи мови діалектних явищ українського порубіжжя і їх поширення на всій території загальнонаціональної мови. До діалектних явищ такого типу, які доповнюють характеристику мовної системи і мають неабияке значення для глибшого з'ясування багатьох мовних явищ та процесів, слід віднести: локальні особливості, діалектні мікроявища, периферійні явища, архаїчні релікти, продукти міжмовного і міждіалектного впливів, запозичення і їх роль у зміні або порушенні структурної системи окремих говорів та іншу діалектну специфіку.

Особливо важливо в діалектологічних дослідженнях, що стосуються говорів, які знаходяться в зоні

етнічних та діалектних меж, якнайповніше розкрити процеси взаємних впливів. Саме в результаті взаємозв'язків, які найчастіше виявляються у вигляді конкретних запозичень, і відбувається багато мовних процесів, що визначають дальший розвиток мовних законів.

Не менш важливим в аспекті дослідження міжслов'янських взаємозв'язків є відображення взаємних впливів говорів українських етнографічних груп з сусідніми слов'янськими, а також неслов'янськими (румунською, німецькою, угорською) мовами.

Сьогоднішній стан українських порубіжних територій — питання не стільки політичне, скільки етичне, оскільки виникли стабілізуючі доміанти, порушення яких недопустиме. Розгортання сусідських обопільних наукових програм — справа добросусідська і гуманістична, адже повніші об'єктивні знання свого історичного, культурного сусідства — це шлях до доброзичливості, уникнення політичних депресивних стосунків, нейтралізація витворених агресивних міфів.